

KOLLIN FERENC

Prager-könyvek az antifaszizmus és a népfront-politika szolgálatában

I.

A két világháború közötti magyar nyelvű könyvkiadás történetében különös hely illeti meg az 1934-től 1938-ig Pozsonyban működő Eugen Prager Könyvkiadót. Ennek a viszonylag rövid ideig működő vállalkozásnak könyvtermése volt a legnagyobb a maga idejében a magyar lakta nemzetiségi területeken működő könyvkiadók között.¹ Talán még jelentősebb tény annak az újszerű és egységes kiadói politikának kialakítása, mely a különböző műfajú, de a sorozatba foglalással hangsúlyozottan közös cél szolgálatában álló könyvek egész sorával vette fel a harcot a haladásnak ma is legnagyobb ellenségével, a fasizmussal.

PRAGER Jenő még az első világháborút megelőző időben kapcsolódott be a munkásmozgalomba. A háborúban orosz fogságba esett, hazatérte után pedig a szociáldemokrata párt GARBAI Sándor és BŐHM Vilmos vezette csoportjához tartozott, ez utóbbival később rokoni kapcsolatba is került.² Résztvett a Vörös Hadsereg harcaiban: egy ideig BŐHM Vilmos hadsegéde, majd század- és zászlóaljparancsnok volt.³ A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, ahol a Világosság csoport tagjai közé tartozott. A huszas évek végén könyvkiadói vállalkozásba fogott, 1931-ben *Das Gesicht der Zeit* címmel német nyelvű könyvsorozatot adott ki.⁴ Megjelentetett néhány magyar könyvet is, köztük BŐHM Vilmosnak 1933 nyarán megjelent⁵ kisterjedelmű könyvét a németországi fasizmus uralomrajutásáról *A nagy tragédia* címmel.⁶

A bécsi munkásfelkelés leverése után az Ausztriából menekülő szociáldemokrata vezetőkkel együtt PRAGER Jenő is Csehszlovákiába teszi át működésének területét. Itt újra fel kellett mérnie, hogy könyvkiadói tevékenységének milyen „piac” áll rendelkezésére. Csehszlovákiában nagyobb volumenű

¹ A Prager Könyvkiadó 1938-ig *Az Új Európa Könyvesháza* sorozatban 41, *Az Új Európa Kistükre* sorozatban 7, a csehszlovák polgári politikusok művei közül 11 és sorozaton kívül 8 kötetet jelentetett meg magyar nyelven.

² PRAGER Jenőné levélbeli közlése.

³ BIHARI Mihály: *Prager Verlag*. Magyar Nemzet. 1967. június 21. 7. l. 1. valamint NÁDASS József szóbeli közlése.

⁴ A sorozatban 11 mű jelent meg, közülük jelentősebb SZILÁGYI András: *Új pástor* című regényének német fordítása: *Demeter, der Schweinehirt*, Fjodor GLADKOV regénye: *Ugrjumow erzahlt vom Zuchthaus* (Sztaraja szekretnaja), Mihail ZOSCSENKO karcolatainak gyűjteménye: *Teterkin bestellt einen Aeroplan* és KÉRI Pál könyve a modern hadviselésről: *Gas, Tank und Flugzeug*.

⁵ A könyv előszavának kelte 1933 június.

⁶ A Prager Verlag egyéb Bécsben megjelent magyar nyelvű kiadványai: HOCK János: *Virágmesék felnőttek számára* (1931), SZENDE Pál: *Werbőczi* (1933), 2. kiadás, az első kiadás megjelenésének 25. évfordulójára.)

baloldali, elsősorban a szociáldemokrata párt irányvonalához igazodó német nyelvű irodalom versenyével kellett számolnia. Úgy döntött tehát, hogy a német könyvek kiadásával ugyan nem hagy fel, de tevékenységének gerincét magyar nyelvű művek kiadása fogja alkotni. Működési helyül Pozsonyt választotta, a Felvidék magyar ajkú kisebbségének egyik kulturális központját, ahonnan a könyvek magyarországi terjesztését is meg lehetett szervezni.⁷

PRAGER politikai beállítottságának megfelelő haladó szellemű magyar nyelvű könyvek megjelentetésére különösen alkalmas volt a helyzet, mivel ennek az irodalomnak kiadása Csehszlovákiában igen szervezetlen és esetleges volt, ugyanakkor pedig az ilyen könyvek publikációjának a magyarországi viszonyok sem kedveztek. A kelet-európai népek, valamint a Szovjetunió irodalmát, továbbá az antifasiszta európai írók alkotásait magyar nyelven bemutató Prager-kiadványok számára igen kiterjedt és felvevőképes piac nyílt mind Csehszlovákiában, mind a magyarlakta kisebbségek más területein, mindpedig nálunk itthon is. Ezt a piacot az a demokratikus és szocialista meggyőződésű olvasóközönség jelentette, melynek ellátását világnézetének megfelelő könyvekkel az egyre inkább fasiszálódó Magyarországról kiindulva a harmincas évek közepén már nem lehetett a szükségleteknek megfelelően megszervezni. Ez utóbbi feladat megoldására vállalkozott PRAGER Jenő, s ha döntésének meghozatalakor az üzleti szempontok nyilván nem kevés súllyal estek is latba, hangsúlyoznunk kell annak jelentőségét, hogy reálisan kalkulált, és nem légvárok építésébe fogott.

A már említett szempontok mellett továbbiak is javallották, hogy a kiadó névleges székhelyül és a kiadványok nyomtatási helyül Pozsonyt válassza, míg ő maga Prágában telepedett meg és onnan irányította a kiadót.⁸ A nyomdai munkálatok szempontjából alkalmas partnerül kínálkozott az ottani Slovenská Grafika, melynek színvonalas munkáját a Masaryk Akadémia magyar nyelvű kiadványai is bizonyították.⁹ Pozsony és Magyarország közelsége a szerkesztés szempontjából is előnyösnek bizonyult.

A Csehszlovák Szociáldemokrata Párttal gyorsan és könnyen megtalálta az együttműködés módját.¹⁰ Bár PRAGER nem volt kommunista, kiadványainak antifasiszta, demokratikus tartalma jól beilleszkedett a Csehszlovák

⁷ Magyarországi főbizományosa, a Népszava könyvkereskedés vezetője, SZENES Lajos (1892—1965) a Prager-kiadványok terjesztésére megalakította a *Modern Irodalombarátok Könyvszövetsége* (MIKSz) elnevezésű könyvklubot. Ugyancsak ő írt először összefoglalóan a kiadó pozsonyi működéséről: *Az Eugen Prager kiadó magyar kiadványai*. A Könyv 1962. 7. sz. 15—17. l. Vö. SZENES Lajos: *Harcom a demokratikus könyvekért* Bp., 1946.

⁸ BODNÁR István és SÁNDOR László közlése szerint PRAGER prágai irodáját BÖHM Vilmos vezette és a kiadóval való levelezés is a prágai címen történt. Prager Jenővel készült újságr riportok közül sok Prágából kelteződött: *Az Új Európa Könyvesházaának élettörténete — dióhéjban*. Magyar Újság. 1937. jún. 19. 8. l. „Tíz író keres egy kiadót!” *Jelentkezik a kiadó!* Magyar Újság. 1937. nov. 7. 9. l. — Vö. NÁDASS József: *Nehéz lettár* (Bp., 1963.) I. köt. 609. l. és II. köt. 21. l.

⁹ Prager szerződése a nyomdával valószínűleg csak 1936-ban lépett hatályba, mert az ennél korábbi kiadványok a komáromi Virradat (ČAPEK: *Hordubal*), illetve a brnói Polygrafie nyomdában (*A magyar Masaryk*, ČAPEK: *Dásenka*) készültek.

¹⁰ A Csehszlovákiai Népszava 1936. augusztus 9-én közölte a Csehszlovák Szociáldemokrata Munkáspárt Országos Szervezőbizottságának felhívását, melyben a szocialista könyvterjesztés hatékonyabb megszervezésével PRAGER Jenő könyvkiadóját bízták meg. Lásd még Csehszlovákiai Népszava. 1936. aug. 16. 4. l.

Kommunista Pártnak a népfremp megteremtésére irányuló törekvéseibe. Ezt a tényt a párt is felismeri, és a *Magyar Nap* (Moravska Ostrava), a kommunista párt magyar nyelvű orgánuma, mely éppen a népfremp kialakítását tekintette legfőbb feladatának ebben az időben, messzemenően támogatja a kiadót: kiadványait részletesen ismerteti, sűrűn közöl a kiadó által adott propaganda-anyagokból és terjesztési felhívásokból.¹¹

Tevékenységének kezdetétől fogva élvezte a pozsonyi *Magyar Újság* és a *Csehszlovákiai Népszava* támogatását.

A Prager Könyvkiadó pozsonyi tevékenysége 1935 végéig egy magyar — SÁNDOR Ernő: *Őszintén mondom* — és néhány német-nyelvű könyv megjelentetéséből állt. Ezeknek a könyveknek kibocsátásával párhuzamosan készíti elő sorozatait, melyeknek rendszeres megjelentetése az elkövetkező évek során munkája gerincét fogja képezni.

Mielőtt erről szólnék, röviden át kell tekintenünk a cseh és szlovák polgári politikusok műveinek jelöletlen sorozatát. A művek idetartozását a tartalom konvergenciáján kívül legfeljebb a kiadói kötések azonossága biztosította. (Kék kötés, aranyozott cutterozással). Ezeknek a műveknek megjelentetésekor az Ausztriából nemrég menekültként érkezett PRAGERT az a szándék vezette, hogy tanúsítsa lojalitását a befogadó ország hivatalos politikájára iránt, és egyben megszerezze a politikai vezetőkörök jóindulatát.

A sorozat Thomas G. MASARYK, a Csehszlovák Köztársaság első elnöke műveiből összeállított ötkötetes válogatással indul.¹² Mivel a válogatás szerkesztője (VÁRADI Aladár) valamint az egyes kötetek összeállítói, illetve fordítói (SAS Andor, SZALATNAI Rezső, SZERÉNYI Ferdinánd) az 1931-ben alapított Csehszlovákiai Magyar Tudományos, Irodalmi és Művészeti Társaság, a Masaryk elnöktől származó egy millió koronás alapítványból a csehszlovák állam hivatalos politikájának és művelődéspolitikájának képviselőjére létrehozott ú.n. Masaryk Akadémia tagjai voltak, csaknem kétségtelen, hogy ez a kiadvány a MASARYK műveit már korábban kiadni készülő Társaság anyagi támogatásával jelent meg.¹³ Ez annál is valószínűbb, mivel a polgári politikusok sorozatának többi tagjához hasonlóan *A magyar Masaryk* megjelentetése sem lehetett haszonnal járó vállalkozás a tervei megvalósításának elején álló, tehát nagyarányú és lassan térülő befektetésekre még képtelen Prager Könyvkiadó számára.

Politikai sorozata következő darabja, Eduard BENEŠ: *Nemzetek forradalma*, 1936 szeptemberében jelent meg; a három kötetes mű magyar kiadásához az akkor már a köztársasági elnök tisztségét betöltő Beneš rövid előszót írt, mely az év júniusában kelt. A teljes művel párhuzamosan a kiadó megjelentetett egy válogatást is, melyhez a szemelvényeket a komplett mű néhány ívének egybekötésével válogatta össze. Ennek a mutatvány-kötetnek nem volt ára, és könyvkereskedői forgalomba sem került, propaganda céljából

¹¹ Vö. BOTKA Ferenc: *A csehszlovákiai magyar nyelvű szocialista sajtó irodalmi bibliográfiája (1918–1938)*. Bp., 1966.

¹² *A magyar Masaryk* sorozat címmel az alábbi tematikus kötetek jelentek meg: *Az antiszemitizmus, Erkölcsi problémák, A modern ember és a vallás, A nemzetiségi kérdés, Politikai gondolatok*.

¹³ BALOGH Edgár: *Valóság és kultúra a csehszlovákiai magyarság életében*. Korunk. 1935. 7–8. sz. 505–515. l. Lásd még *Öt könyv*. Csehszlovákiai Népszava. 1935. január 6. 3. l. és *Konjunktúra előtt áll a szlovenszkoí magyar irodalom*. Magyar Újság. 1935. jan. 20. 5. l.

ingyen osztották szét, ami ismét amellet bizonyít, hogy kiadása jelentős szubvencióval történt, mert enélkül ilyen költséges reklám-eszközt a tömegsikernek aligha számító mű érdekében a kiadó — aki egyébként még a megrendelők nevét is kinyomtatta külön füzetben¹⁴ — bizonyára nem vett volna igénybe.

1937-ben a kiadó egyéni elgondolásainak jobban megfelelő szépirodalmi termése olyan nagy, hogy a politikus-sorozat háttérbe szorul. A sorozat következő két kötete hosszabb szünet után, 1938 elején jelenik meg, és *Közép-Európa országútján* címmel Milan HODŽA válogatott írásait tartalmazza. A sorozatban utolsónak még ugyanebben az évben Ivan DÉRER szlovák politikus, a Hodža-kormány szociáldemokrata igazságügyminisztere beszédeinek és cikkeinek gyűjteménye jelent meg *Nemzet és szellem* címmel, melyhez a magyarul is jól tudó 1938 májusi dátummal magyar nyelvű előszót írt.

A cseh és szlovák politikusok műveinek megjelentetésének gondolata minden valószínűség szerint eredetileg nem PRAGER Jenőtől származott, hanem a kormány kultúrpolitikájának részét képezte. PRAGER Jenő az érdem, hogy ezt a lehetőséget haladó szellemű kiadójának stabilizációja szempontjából kihasználta. A sorozatnak azonban önmagában is komoly érdemei vannak. Megismertették a szlovenszói és magyarországi magyarul olvasókkal a csehszlovák állam vezetőinek politikai gondolatvilágát, és ezáltal módot adtak arra, hogy tágabb politikai horizontban gondolkodhassanak. A sorozat továbbá hozzájárult a hivatalos Magyarország irredenta propagandája által sugallt kép helyesbítéséhez, mikor a csehszlovák állam politikusainak olyan megnyilatkozásairól is hírt adott, amelyek a két nép közeledését szolgálták, és a Horthy-fasizmushoz képest kétségtől tágabb lehetőségeket nyújtó polgári demokrácia józanabb nemzetiségi politikáját ismertette.

II.

A Prager Könyvkiadó két magyar nyelvű könyvsorozatot jelentetett meg, az 1935 végén induló *Az Új Európa Könyvesháza*-t, és 1938 elején *Az Új Európa Kistükré*-t, melyek jellegében tartalmilag nem találunk eltérést. Az utóbbi kiadását a kiadónak elsősorban az a szándéka indokolta, hogy a korábban indult sorozat sikere nyomán szerzett hírnevét egy olcsóbb sorozat megjelentetésével tovább öregbítse.

1935 második felére a Prager Könyvkiadó készen állt sorozatának megjelentetésére. A kötetek összeállításánál több szempontot kellett figyelembe vennie. Olyan művek vártak kiválasztásra, melyek egyrésztől megfeleltek a polgári demokratikus köztársaság légkörében élő, a demokráciát igenlő és a fasizmust elutasító olvasóközönségnek, de egyben a félfasiszta Magyarországon élő olvasókhöz is el tudtak jutni a hivatalos szervek figyelmének kijátszásával. A leghaladóbb európai könyvek hozzáférhetővé tétele a magyar olvasók számára — ez volt a feladat. Ki kellett elégíteni a harmincas évek olvasóinak érdeklődését a demokratikus és szocialista gondolat iránt. A kiadónak továbbá olyan könyveket kellett megjelentetnie, melyek a két ország kulturális kap-

¹⁴ *Eduard Beneš a „Nemzetek forradalma” című háromkötetes mű rendelőknek névjegyzéke.* Bratislava, 1936. 6. 1. (Bibliografický Katalog Československé Republiky. 1939. 4375. tételszám.)

csolatainak kiépítését segítették elő, és szakítottak a mindkét részről az elszigetelés jegyében álló hivatalos politikával. A kiadói tervek összeállításánál a csehszlovákiai magyar írók színvonalas alkotásairól szintén nem szabadott megfeledkezni. Végül pedig a könyvek kiadásának anyagi haszonnal kellett járnia.

Mielőtt a kiadásra került műveket és a bennük érvényesülő általános koncepciót részletezném, utalnom kell PRAGER Jenőnek már bécsi tevékenysége során is megnyilatkozó újszerű kiadói politikájára. Ennek fő jellemvonása, hogy kiadványai túlnyomó többségét sorozatba fogta össze, még hozzá olyan sorozatba, melyben a szépirodalmi és a szorosan vett szépirodalom kategóriájába nem sorolható (ún. „non-fiction”) könyvek egyaránt helyet kapnak. E gyakorlattal a kiadó több egymást kiegészítő szándéka érvényesült. Mint-hogy kizárólag kortárs írókat adott ki, akiknek világnézete és a műveikben érvényesülő tendencia a legáltalánosabb vonásokban nagyfokú hasonlóságot mutatott, az egyes művek közös jellemvonásait a sorozathoz tartozás és ami ezzel együtt jár, a könyvek tipográfiájának és kötésének a jelen esetben még az újszerű és élénk benyomást keltő borítólapokkal is támogatott egyöntetűsége még jobban aláhúzta. A sorozat-alakításnak üzleti szempontjai is vannak. Közismert dolog a jelenkori könyvkiadói gyakorlatból, hogy a sorozatok egyes tagjai az olvasóra egymást felerősítve gyakorolnak ösztönző hatást, hogy minél többet vásároljon meg belőlük. A sorozathoz tartozás tehát márkát ad egy könyvnek, és akinek tetszését a sorozat egyik tagja megnyerte, nagyobb valószínűséggel fog a többiek megvásárlására törekedni, mintha ez a külalakban is megnyilvánuló egyöntetűség nem fejtené ki hatását. PRAGER eladás-pszichológiai érzékét dicséri, hogy erre a tényre alapozta egész könyvkiadói működését, szemben azokkal a kiadókkal, akik termésüknek csak egy részét fogták össze sorozatokká.

Az Új Európa Könyvesháza volt a kiadó első szépirodalmi jellegű könyvsorozatának, mely már nevében is jelezte, hogy a kortárs haladó európai kultúra közvetítésére vállalkozik. Első kötete 1935 végén jelent meg, Karel ČAPEK *Hordubal* című regénye, melyet rövid időn belül még egy újabb kiadvány követ.¹⁵ A sorozat meghirdetett kötetei 1936-ban folyamatosan jelentek meg, az év során összesen 9 mű.¹⁶

A Prager Könyvkiadó egy év alatt komoly eredményt ért el, színvonalas kiadványokkal gazdagította a sekélyes, és egyhelyben topogó csehszlovákiai magyar könyvkiadást. Könyvei széles körben terjedtek, élénkséget, színt vittek az irodalmi életbe. Ez a felélénkülés érezhető volt a könyvkiadásban, melynek reprezentatív megnyilvánulása volt az 1936 decemberében megrendezett pozsonyi könyvkiállítás. A kiállítással kapcsolatos sajtóközleményekben a kiadó rövid másféléves tevékenysége igen előkelő helyen szerepelt, ismertették további terveit, és kiemelték, hogy ez a vállalkozás bizonyult a legszínvonalasabbnak és a legéletképesebbnek valamennyi magyar nyelvű szlovenszkoí könyvkiadó közül.¹⁷

¹⁵ Verdaguer, MARIO: *Álomsziget*. (1936-os évmegjelöléssel 1935-ben jelent meg.)

¹⁶ ČAPEK, Karel: *Meteor*, FRANK, Leonhard: *Elsodort testvérek*, KISCH, Egon Erwin: *Tilos a bemenet*, OLBRACHT, Ivan: *Suhaj, a betyár*, EHRENBURG, Ilja: *Tizenhárom pipa*. 1937-es évmegjelöléssel, de 1936 decemberében jelent meg RÉVÉSZ Béla: *S lehullunk az őszi avaron*, valamint az *Ady-dokumentumok* könyve, továbbá KISCH, Egon Erwin: *Ázsia újjászületett* és SILONE, Ignazio: *Bor és kenyér* című kétkötetes munkája.

¹⁷ *A csehszlovákiai magyar könyv első ünnepi seregszemléje Pozsonyban*. Magyar

Legújabb könyvek jegyzéke

*Az új Európa
könyvesháza*

EUGEN PRAGER KÖNYVKIADÓ VÁLLALATA
B R A T I S L A V A
P O Z S O N Y

N E U E

B Ü C H E R

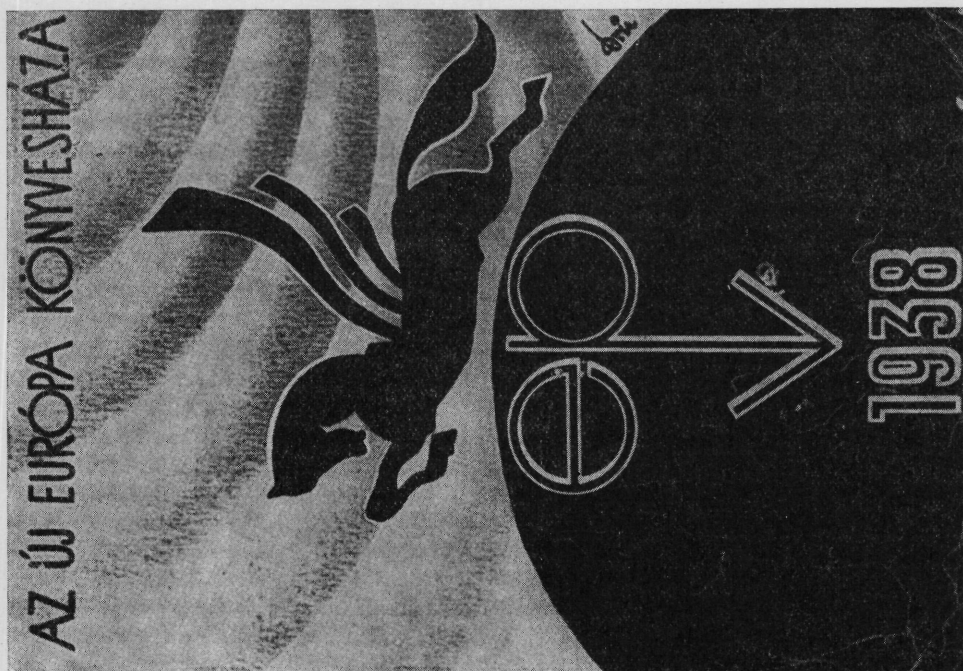

AUS DEM

EUGEN PRAGER

VERLAG

Winter 1935-36

MAGYARORSZÁG
NÉMETORSZÁG CSEHSZLOVÁKIA
OLASZORSZÁG DORSZORSZÁG
SPANYOLORSZÁG ROMÁNIA
ANGLIA U.S.A. KINA
EURÓPA AMERIKA
ÁZSIA

AZ EGÉSZ VILÁG
HANGJÁT SZÓL

1937

1937-ben a program lényegében változatlan maradt, továbbra is a haladó európai irodalom fordításainak megjelentetésén volt a hangsúly, ez azonban kiegészült a korabeli magyar irodalom (és itt a csehszlovákiai magyar irodalmi alkotásokról is szó van) terméséből vett néhány mű megjelentetésének tervével.¹⁸ Ez utóbbiból sajnos az év folyamán semmi sem valósult meg. Pedig a szlovenszkói magyar olvasóközönség a sok abbamaradt könyvkiadói vállalkozás után PRAGERTŐL várta a csehszlovákiai magyar irodalom értékeinek kiadását. Ennek a várakozásnak megnyilatkozása volt GYÓRY Dezső Pragerhez írt nyílt levele, melyben egy irodalmi folyóirat megindítását kéri. PRAGER előzékeny hangon válaszolt a *Magyar Újság* hasábjain, és elvben hajlandónak mutatkozott a folyóirat kiadására, sőt konkrét javaslatokat is előterjesztett már.¹⁹ A folyóirat megindítására mégsem került sor.

A kiadó 1937-es könyvjegyzéke 15 mű megjelentését ígéri, 18 kötetben.²⁰ Ebből 4 már az előző év végén megjelent,²¹ a program további részét a kiadó az év folyamán teljesítette, sőt kiadta Karel ČAPEK: *Fehér kór* c. színdarabját, ami a tervezetben nem szerepelt.

A Prager Könyvkiadó magyar nyelvű termése szempontjából az 1938-as év volt a legszínesebb és leggazdagabb. Az erre az évre kiadott színes könyvjegyzék²² felsorolja a tervbevett köteteket, és ismerteti a kiadó új olcsó sorozatát, *Az Új Európa Kistükré*-t. PRAGER kiadói programja nem változik, a fasizmus ellen tiltakozó európai humanizmust azonban még nyomatékosabban hangsúlyozza.

A könyvjegyzék *Az Új Európa Könyvesháza* ez évi programját 15 műre szabja, melyből már egy az előző évben kiadásra került, 9 valóban megjelent, egy további a másik sorozat keretében látott napvilágot, négynek kiadására pedig már nem került sor. *Az Új Európa Kistükré* tervében 10 külföldi és 2 magyar regény szerepelt, ténylegesen azonban csak 6 mű jelent meg.²³ A soro-

Újság. 1936. dec. 10. BARTA Lajos: *Szlovenszkói magyar könyvtemető*. Korunk. 1937. 1. sz. 45–46. 1. SZALATNAI Rezső: *Szlovenszkói pálmák*. Magyar Újság. 1936. dec. 13. 10. 1. VASS László: *A magyar könyvkiállítás után*. Magyar Nap. 1936. dec. 15. 4. 1.

¹⁸ Lásd a Prager Könyvkiadó 1937-es könyvjegyzékét. (*Az egész világ hangja szól a magyar olvasóhoz*. 28. 1.), valamint *A csehszlovákiai magyar könyv első ünnepi seregszemléje Pozsonyban*. Magyar Újság. 1936. dec. 10.

¹⁹ GYÓRY Dezső: *Tíz író keres egy kiadót! Nyílt levél a csehszlovákiai magyar könyvkiadókhöz*. Magyar Újság. 1937. okt. 28. 4. 1. és „Tíz író keres egy kiadót!” *Jelentkezik a kiadó*. Prager Jenő levele Gyóry Dezsőhöz. Magyar Újság. 1937. nov. 7. 9. 1.

²⁰ 1937-ben a könyvjegyzékben szereplő kötetek közül az alábbiak jelentek meg: AVGYEJENKO, Alekszandr Osztapovics: *Szeretek*, BOGDANOW, Nyikolaj Vlagyimirovics: *Az első leány*, BRENTANO, Bernhard von: *Theodor Chindler. Egy német család regénye* (2 kötet), ČAPEK, Karel: *Egy mindennapi élet*, ČAPEK, Karel: *Mi vagy ők — utánunk a szalamandrák* (2 kötet), CISEK, Oscar Walter: *Kényelmetlen szerelem*, DOS PASSOS, John: *Három katona*, HEIDEN, Konrad: *Hitler* (2 kötet), KISCH, Egon Erwin: *A titkos Kína*, KNEPPER, Max: *Szodoma és Gomorrha*, POLLATSCHKEK, Stefan: *John Law feltalálja a bankót*. Joseph WITTLIN könyve: *A föld sava* (1937) a kiadó 1938-as könyvjegyzékében szerepel.

²¹ Lásd a 16. sz. jegyzetet.

²² *Az Új Európa Könyvesháza*. (Bratislava, 1938. 29. lev.)

²³ Az 1938-as könyvjegyzékben szereplő művek közül *Az Új Európa Könyvesháza* sorozatban megjelent kötetek: TRETYAKOV, Szergej Mihajlovics: *Den Si-hua* (2 kötet), EHRENBURG, Ilja: *Éjjel-nappal, éjjel-nappal*, GUNTHER, John: *Európa igazi képe* (2 kötet), OLBRACHT, Ivan: *Atók völgye*, TSCHUPPIK, Karl: *Egy jó családból való fiú*, BODNÁR István: *Az én falum árnyékában*, VANCURA, Vladislav: *Szökés Budára*, SOLOHOV, Mihail Alekszandrovics: *Új barátját szánt az eke* (2 kötet), KESTEN, Hermann: *Ferdinánd és Izabella* (2 kötet), URBAN, Milo kétkötetes regénye (*Az élő ostor*) *Az Új Európa Kistükré*

zat terjesztésére a kiadó létrehozott egy *Bibliotheca Humana* elnevezésű könyvklubot,²⁴ melynek programja egyben biztosította a művek kiadásának tervszerűségét és folyamatoságát. A tervek szerint minden hónapban újabb kötet kerül kiadásra. A program megvalósítása 1938 augusztusában maradt abba Tiberiu Mosoru *Csodálatos utazás napkelet országába* című történelmi regényével, mely a Prager Könyvkiadó pozsonyi működésének utolsó kiadványa a Csehszlovákiát megcsonkító müncheni egyezmény és az azt megelőző politikai válság előtt.

III.

A Prager-kiadványok kiadástörténetének rövidre fogott áttekintése után lássuk most már összefoglalóan a kiadó munkájában érvényesülő koncepciót, PRAGER Jenő könyvkiadói tevékenységének vezérfonalát. A kiadó pozsonyi működése Európa történetének olyan szakaszára esik, amikor „a nap követelményei és a korparancs” közvetlenül befolyásolt mindenfajta irodalmi alkotást, amikor a leírt szó — akár az író akaratától függetlenül is — közvetlenül politikai tartalommal telítődött. A Prager-kiadványok mindegyike az írásműveknek ahhoz a típusához tartozik, amelynél az alkotó tudatosan vállalt szándéka érvényesült, hogy pártosan és szenvedélyesen részt vegyen a kor társadalmi küzdelmeiben. Tehát maga a kiadó válogatta úgy össze kiadványait, hogy egy tudatosan vállalt politikai pártállás eszmei-művészi kifejezőiként e pártállás vallói kezében fegyverként szolgáljanak. Az 1930-as évek közepének legfontosabb kérdése Európában a fasizmussal szembenálló erők hatékony megszervezése volt. Különleges világtörténelmi helyzet állott elő, amikor a kapitalizmus és az őt felváltó szocializmus mint egymással szembenálló társadalmi rendszerek alapvető politikai kérdése módosul a konkrét küzdelmek során.²⁵ A szocializmus és a polgári demokrácia szövetsége a fasizmus ellen, és ennek a szövetségnek az egyes országok konkrét adottságaihoz igazodó politikai szervezete: a népfront megteremtése — ez az 1933-mal kezdődő időszak legfontosabb feladata Európában.

Ez a stratégiai jellegű feladat egyúttal kijelölte a továbbiakat is. Mindenekelőtt le kellett győzni még az antifasizta polgárság tekintélyes részében mélyen gyökerező idegenkedést a szocializmussal, illetőleg annak első tartósan megvalósult formájával, a Szovjetunióval szemben. A valóságnak meg-

sorozatban jelent meg, WITTLIN könyve már 1937-ben kiadásra került; Roark BRADFORD; *A fekete úristen és az izraelita urak*, HEIDEN, Konrad: *Egy ember Európa ellen*, SINCLAIR, Upton: *William Fox* és HRONSKY, J. C.: *Egy a millióból* című kötetek kiadására már nem került sor. Az *Új Európa Kistükre* sorozatban megjelent kötetek: *Ilja Ehrenburg a spanyol hadszínterről* jelenté, FEUCHTWANGER, Lion: *Vallomás Moszkváról*, KISCH, Egon Erwin: *A hét gettó*, SILONE, Ignazio: *Utazás Párizsba*, URBAN, Milo: *Az élő ostor* (2 kötet), MOSORU, Tiberiu: *Csodálatos utazás napkelet országába*. A sorozatban meghirdetett további kötetek már nem jelentek meg: ČAPEK, Karel: *Séta a kertben*, CONWAY, Joe: *Néger, fizetni*, OLBRACHT, Ivan: *Hegyek és évszázadok*, KOPTA, Josef: *A 47-es pályáról*, BARTA Lajos: *Okatota császára*. Az 1938-as könyvjegyzékben található program által ígért, a közönség kívánságait figyelembe véve később meghatározandó 2 magyar irodalmi mű kiadását sem tudta már Prager megvalósítani.

²⁴ *Mit akar a „Bibliotheca Humana”? Magyar Büchergilde alakul Szlovenszón.* Magyar Újság. 1938. január 1. 10. l.

²⁵ Vö. LUKÁCS György: *A haladás és a reakció harca a mai kultúrában.* Bp., 1956. Szikra 7. l.

felelő képet kellett adni a Szovjetunió és általában a kommunista pártok törekvéseiről, hogy létrejöhessen a gyümölcsöző együttműködés a számbajöhető szövetségekkel. Az antifasizmusnak és a valóban szilárd népfront megteremtésének Kelet-Európában különleges körülményei is voltak. Mint-hogy a kontinensnek ezen a részén egymástól sokszor élesen különböző politikai rendszerek léteztek egymás szomszédságában, melyeknek külpolitikáját messzemenően meghatározta a versailles-i imperialista békerendszer revíziójáért illetve fenntartásáért folytatott küzdelem, a fasiszta államok, mindenekelőtt Németország, politikai manővereik során bőven kiaknázták ezeknek az országoknak ellentéteit és igyekeztek szítani azokat. Az antifasiszta politika Európának ebben a térségében csak úgy lehetett eredményes, ha ezeket az ellentéteket — melyek a népfrontban való részvétel szempontjából számbajövő egyes csoportok magatartására is komoly hatással voltak — sikerül legalább részben kiküszöbölni. Ezt a célt a kultúra területén e népek életének és szellemi alkotásainak kölcsönös megismerése szolgálta. A szomszéd népek kultúrája iránti elfogulatlan álláspont kialakításának ebben az időben tehát félreérthetetlen antifasiszta tartalma volt.

Bár a korszak döntő politikai kérdése a fasizmus és antifasizmus táborának szembenállása volt, és ez vált a proletariátus osztályharcának közvetlen feladatává, tehát a tőkés társadalmi rend megdöntésének kérdése egyelőre lekerült a napirendről, ugyanakkor azonban az antifasizmus előírta a szocializmusnak legalábbis perspektívikus igényét. Ez utóbbi követelmény szolgálatában rá kellett mutatni a kapitalizmusban hatékony spontán törvényszerűségek valamint a fasizmus között fennálló szoros, sokszor okozati összefüggésekre. Ezért a proletariátus és a vele szövetséges elnyomott tömegek osztályharcának a kapitalista kizsákmányolással szemben továbbra is megmaradt az alapvető jelentősége. Ennek az osztályharcnak ábrázolásából ered a Pragerkiadványok egész csoportjának központi tartalma.

A fasiszta veszéllyel foglalkozó Pragerkiadványok sorát még a hatalomátvétel évében BÖHM Vilmosnak Bécsben kiadott tanulmánya nyitotta meg: *A nagy tragédia* címmel. Míg BÖHM Németország tragédiáját az osztályharcok alakulásából magyarázza, addig az ennek a kérdésnek szentelt másik Pragerkiadvány a német nemzeti szocializmust a mozgalom vezérének életpályáját elemezve közelíti meg. Konrad HEIDEN kétkötetes *Hitler-életrajzáról* van szó, melyben a Svájcban élő német emigráns szerző alapos dokumentációval tárja fel azt a folyamatot, ahogy a kispolgárság legretrográdabb ideológiájú részének, valamint a lumpen elemeknek soraiból egy mozgalom és annak vezére születik. A könyv eredetije 1936-ban jelent meg az Európa Verlagnál Zürichben, PRAGER pedig már a következő év tavaszán kiadta a fordítást. A könyvnek *Ein Mann gegen Europa* címmel 1937-ben megjelent folytatását PRAGER szintén ki akarta adni, ezt azonban az események már nem tették lehetővé.

Európa politikai helyzetének széleskörű áttekintésére vállalkozik az antifasiszta szemszögéből John GUNTHER amerikai újságírónak, a Demokrata Párt Roosevelt köré csoportosult szárnya tagjának kétkötetes könyve: *Európa igazi képe*. A Hitlernek szentelt fejezettel induló könyv rámutat arra az ember-telen légkörre, mely a német diktátort körülveszi, és Németország egész akkori életét áthatja. GUNTHER másik nagy érdeme, hogy könnyed és lebilincselő zsurnaliszta stílusban írt könyve igazságot igyekszik szolgáltatni a hangadó polgári politikusok és publicisztika által végnélkül rágalmozott Szovjetunió-

nak. Ugyanebben a tárgykörben mozog a fasizmus által emigrációba kényszerített Lion FEUCHTWANGER útinaplója a Szovjetunióról, amely a *Vallomás Moszkváról* címet viseli.

A Szovjetunióval foglalkozó következő Prager-kiadvány: Egon Erwin KISCH *Ázsia újjászületett* című könyve meggyőződéssel kommunista tollából származik. A „száguldó riporter” a Szovjetunió ázsiai részét járta be, és azzal a céllal adott hírt az ott végbemenő fejlődésről a forradalom előtti időkhöz képest, hogy megmutassa, milyen óriási termelőerőket szabadít fel és ezzel párhuzamosan milyen hatalmas változásokat képes előidézni az emberekben, viszonylag rövid idő alatt, a proletárforradalom.

A második világháborút megelőző idők legfontosabb háborúja a fasizmus ellen Spanyolországban dúlt. Ennek a harcnak krónikása Ilja EHRENBURG, akinek *No pasaran!* című könyvét a Londonba áttelepült Malik Verlag 1937-ben megjelent német fordítása alapján *Ilja Ehrenburg a spanyol hadszíntérről jelenti* címmel a következő évben adta ki a Prager Könyvkiadó.

A Prager-kiadványok közül nemcsak az aktuális politikával foglalkozó művek és riportázsok vették fel a harcot közvetlenül a fasizmussal, illetve az antihumanista militarizmussal szemben. Nem egy szépirodalmi mű került itt kiadásra, melyek közvetlen célja volt, hogy felrázzák az olvasók lelkiismeretét és rádöbentsék őket, mik húzódnak meg a fasizmus szélsőséges nacionalizmusa és militarista propagandája mögött. A legjobb értelemben vett polgári humanizmus védelmében íródtak Karel ČAPEK művei a harmincas években, mikor ezt a humanizmust a fasiszta barbárság és az általa elszedített tömegek súlyosan veszélyeztették. *Fehér kór* című színdarabja és utopisztikus-szatirikus regénye a *Mi vagy ők — utánunk a szalamandrák*, mely a felszabadulás után *Harc a szalamandrákkal* címen vált nálunk ismertté, a harcos humanizmus megújulását sürgeti a feltámadó új barbársággal szemben. A már említetteken kívül ČAPEK trilógiát képező három regénye került kiadásra *Az Új Európa Könyvesháza* sorozatában: a *Hordubal*, a *Meteor* és az *Egy mindennapi élet*.

ČAPEK művei átvezetnek a Prager Könyvkiadó irodalmi célkitűzéseinek másik csoportjához, amely a közép-európai népek irodalmának megismertetésére vállalkozik. Ezt szolgálta a modern cseh próza másik két klasszikusa, Vladislav VANČURA és Ivan OLBRACHT műveinek megjelentetése.²⁶ Mindkét író szocialista volt — VANČURÁT a német megszállók végezték ki 1942-ben —, műveik magas művészi szinten adtak példát a harcos világnézet és az irodalmi ábrázolás összeolvadására.

A szlovák irodalmat Milo URBAN kétkötetes regénye képviseli egy felső-árvai falu életéről a világháborúban: *Az élő ostor*. Ugyancsak háborús írás Josef WITTLIN lengyel regényíró könyve, *A föld sava*. Mindkét regény központi témája az a gyorsan kibontakozó folyamat, ahogy a háború a benne résztvevők és a hátszóniák sorsát egyaránt megnyomorítja.

A szomszéd népek irodalmából a román két írásmű képviseli a Prager-kiadványok sorában: a német származású Oscar Walter CISEK *Kényelmetlen szerelem* című regénye, valamint a magyar származású Tiberiu MOSOIU (MOSOLY Tibor) kolozsvári egyetemi tanár²⁷ és egyideig Prágába akkreditált román sajtóattasé történelmi elbeszélése: *Csodálatos utazás napkelet országában*.

²⁶ VANČURA, Vladislav: *Szökés Andára* (1938), OLBRACHT, Ivan: *Suhaj, a betyár* (1936) és *Átok völgye* (1938).

²⁷ Lásd JORDÁKY Lajos: *Csodálatos utazás napkelet országába*. Korunk. 1939. 12. sz. 1103. l. valamint BODNÁR István szóbeli közlése.

A kelet-európai népek élő irodalmának képviselői mellett haladó nyugati szerzők is szerepelnek a Prager-könyvek írói között. John Dos PASSOSnak, a két háború között a munkásmozgalomhoz is közel álló jelentős amerikai regényírónak *Három katona* című könyve azoknak az írásoknak a sorába tartozik, melyek emberi sorsok nyomon követésével érzékletesen leplezik le, hogy mivé teszi az embert az imperialista érdekekért folyó háború „nagy-üzeme”.

Az 1930-as években a kommunista írók élvonalába tartozó, Svájcban élő olasz emigránsnak, Ignazio SILONENak két könyve jelent meg Prager kiadásában. A nagyobbik mű, a *Bor és kenyér* című kétkötetes regény keresztmetszetet ad az 1935. évi Olaszországról, és egészében harcos tiltakozás az olasz fasizmus ellen. Az író rövidebb elbeszéléseinek gyűjteménye *Utazás Párizsba* címmel jelent meg.

Kis emberek életének apró rajzaiból áll össze Egon Erwin KISCH *A hét gettó* című karcolat-gyűjteménye. A prágai német író az évszázadok során át megbélyegzett és gettóba zárt zsidóság egy-egy típusát jellemző portréval mutatja meg, hogy milyen különböző embereket vesz egy kalap alá a XX. században feléledő középkori barbárság antiszemitizmusa. Megmutatja, hogy a zsidóság korántsem differenciálatlan tömeg, hanem éppen úgy osztályokra bomlik, mint minden más emberfajta. A „száguldó riportert”-nek már a Szovjetunióval foglalkozó írások között említett *Ázsia újjászületett* című könyvén kívül még két másik riportkönyvét adta ki PRAGER *Tilos a bemenet és a Titkos Kína* címmel.

A fasizmus által emigrációba kényszerített három író egy-egy regénye adja a kiadó könyveinek következő csoportját. Bernhard von BRENTANO könyve: *Theodor Chindler, egy német család regénye* egy középosztálybeli család történetén keresztül rajzolja meg Németország útját az első világháború kitörésétől a fasizmus uralomrajutásáig. Hermann KESTEN történelmi regénye, a *Ferdinánd és Izabella* azt a küzdelmet eleveníti fel, amit a spanyol nép és haladó képviselői folytattak az inkvizícióval és a hatalom gyakorlásának középkori módszereivel. Leonhard FRANK *Elsodort testvérek* című regénye még az emigrációt megelőző időből való történet egy szenvedélyes testvérszereléről. A kényes és bizarr témát az író magasrendű formaművészete emeli irodalmi alkotássá, mindazonáltal a regény némileg elszigetelten áll a Prager-kiadványok határozottan dokumentális jellegű együttesében.

Magyar szerzőktől összesen három könyv jelent meg a Prager Könyvkiadónál. Az egyik Révész Béla Ady és Léda szerelmét bőséges dokumentumok közlése kíséretében feldolgozó műve: *S lehullunk az őszi avaron*. A könyv kiadását nyilván Prager üzleti érzéke sugallta számítva a téma iránt mutatókozó érdeklődésre, ugyanis a mű semmi olyant nem tartalmaz, ami Magyarországon ne jelenhetett volna meg. Ugyanakkor sajnos az Ady körül amúgyis elburjánzott legendákat újabbakkal szaporította. Sokkal jelentősebb volt a kiadványt kiegészítő, a költő leveleit, fényképeket és más jelentős dokumentumokat tartalmazó *Ady-dokumentumok könyve*, ez a különálló lapokat tartalmazó könyvalakú doboz, melynek anyaga nyomdatechnikai szempontból is jelentős teljesítmény. PRAGER másik magyar szerzője a Pozsonyban élő fiatal író és költő, BODNÁR István, akinek pályája Magyarországon kezdődött, de huszonegy éves korában baloldali diákszervezkedésben való részvétele miatt

²⁸ BODNÁR István irodalmi munkásságáról lásd Magyar Irod. Lex. I. 170. l.

börtönbüntetésre ítélték, és kiszabadulása után Csehszlovákiába emigrált.²⁸ Első regénye volt *Az én falom árnyékában*, mely szociográfiai és önéletrajzi elemekkel ötvözött regényes történetek sorából áll össze. A harmadik magyar mű DÉZNAI Viktor és GÁRDONYI István utópisztikus regénye *A D-terv*, mely mint a harcos pacifizmus gondolatának propagátora kiadásának idején jelentőséggel bírt.

Az Új Európa Könyvesháza sorozat köteteinek kiemelkedő jelentőségű csoportja volt az ott megjelent hat szovjet szépirodalmi alkotás,²⁹ melyek kiadása PRAGER Jenő maradandó érdeme. Aligha kell felhívni a figyelmet arra, hogy milyen jelentős tett volt az 1930-as évek második felében a szocializmus országa irodalmának értékes termékeit a magyar olvasók kezébe adni. E művek segítségével — túl azok irodalmi értékén — az olvasó pontosabb és mélyebb betekintést nyert a keletkezésük világát jelentő társadalmi állapotokba, mint ami a magyar közönség nagy része számára lehetséges volt. Az öt szovjet szerző — AVGYEJENKO, BOGDANOV, EHRENBURG, SOLOHOV, TRETJAKOV — hat könyvével nem kívánok itt egyenként foglalkozni, hiszen ismert írókról van szó, akiknek művei a felszabadulás után a magyar olvasóközönség széles köreibben váltak ismertté.

A megjelent művek áttekintése után általános következtetésként vonhatjuk le: könyvei összeválogatásakor a kiadót elsősorban az a szándék vezette, hogy dokumentális áttekintést adjon a modern korról. Ez a törekvés mutatkozott meg már PRAGER bécsi működése alatt is, mikor könyvsorozatának a *Das Gesicht der Zeit* elnevezést adta. Ugyancsak a „kor képének” a szépirodalom és irodalmi riportázs eszközeivel történő bemutatása az irányadó szempont a pozsonyi magyar kiadványok esetében is, amikor *Az Új Európa Könyvesháza* és *Az Új Európa Kistükre* sorozateimek alatt — Shakespeare szavaival élve — „maga az idő, a század testének tulajdon alakját és lenyomatát” igyekszik felmutatni az olvasóknak. A német sorozat összeállításánál már világos volt a *Neue Sachlichkeit* irodalmi elveivel fennálló szoros kapcsolat, a kiadó irodalompolitikájában ennek az irányzatnak elvei a pozsonyi tevékenység idején is nyomon követhetők. A harmincas évek közepén ez a tárgyyszerűségben gyökeredző dokumentális szempont új tartalmat nyer. A fasiszta demagógia ugyanis éppen a tömegek valóságérzékét igyekszik elkábítani, és a kor igazi képe helyett „a XX. század mítosza” segítségével próbálja fanatizálni a tömeget. Ha egyes könyvek esetében ez a dokumentum-szemlélet olykor az irodalmi színvonal rovására érvényesül is, ugyanakkor a kiadó általános irányelveinek értékelésénél nyomatékosan hangsúlyozni kell, hogy milyen lényeges feladatot töltött be a mítoszokkal és a hazug legendákkal leszámolni kívánó baloldali elkötelezettségű antifasiszta írók műveinek kiadása a faszizmus igazi arcának leleplezésében és az olvasók eszmei nevelésének szempontjából.

²⁸ AVGYEJENKO, Alekszandr Osztapovics: *Szeretek* (1937), BOGDANOV, Nyikoláj Vlagyimirovics: *Az első leány* (1937), EHRENBURG, Ilja: *Tizenhárom pipa* (1936), SOLOHOV, Mihail Alekszandrovics: *Új barázdát szánt az eke* (1938, 2 kötet), TRETJAKOV, Szergej Mihajlovics: *Den Si-hua* (1938, 2 kötet), EHRENBURG, Ilja: *Éjjel-nappal, éjjel-nappal* (1938).

F. KOLLIN: BÜCHER AUS DEM PRAGER-VERLAG IM DIENSTE DES
ANTIFASCHISMUS UND DER VOLKSFRONTPOLITIK

Die Abhandlung berichtet unter dem Gesichtspunkt der kulturellen Wirksamkeit für Antifaschismus und Volksfrontpolitik über ungarischsprachige Bücher, die im Buchverlag von Jenő PRAGER in Bratislava erschienen. Jenő PRAGER, der wegen seiner aktiven Teilnahme an der proletarischen Diktatur der Ungarischen Räterepublik nach Wien emigrieren musste, verlagerte nach der Niederschlagung des Arbeiteraufstandes im Jahre 1934 seinen in Wien gegründeten Prager-Verlag nach Bratislava, und die Ausgaben seiner ungarischsprachigen Bücher wurden zum Rüstzeug für die Arbeiterbewegung. Zu den Grundprinzipien seiner Tätigkeit zählte die Publikation von Büchern, die eine wirksame kulturelle und ideologische Unterstützung für den Antifaschismus, die wichtigste politische Aufgabe seiner Zeit, bedeuteten. In diesem Sinne begann er seine Buchserien. Die Schriftenreihe über tschechische und slowakische Politiker war zum besseren Verständnis der Völker des Donaubeckens gedacht, demselben Zweck dienten auch mehrere Serienwerke der schönen Literatur, in erster Linie Übersetzungen aus der Belletristik der Nachbarvölker Ungarns. Mehrere Bücher beschäftigen sich mit der Entlarvung des Faschismus und der Enthüllung seiner Demagogie. Zu den besonderen Verdiensten des Prager-Verlages zählt die Tatsache, daß durch ihn zahlreiche unvergängliche Werke der sowjetischen Literatur für den ungarischen Leser erschlossen wurden. Der Prager-Verlag bestand bis zum Sturz der unabhängigen Tschechoslowakischen Republik nach dem Münchener Abkommen im Jahre 1938 und seine Bücher erfreuten sich in der ungarischen Arbeiterbewegung und in demokratisch gesinnten Leserkreisen, ebenso wie in den von Ungarn bewohnten Gebieten der Nachbarstaaten, großer Popularität.

Fikk László, 1920—1969. Csendes és szerény munkása távozott el az erdélyi könyvtári életnek: Fikk László, a marosvásárhelyi Teleki Téka osztályvezető főkönyvtárosa. Tizenöt éven keresztül dolgozott a könyvtárban, munkáját hivatásnak és szolgálatnak fogva fel, amelynek érdekében saját személyét és ambícióit is háttérbe szorította. Azt a tudós könyvtáros-típust képviselte, melyet a könyvtáralapító Teleki Sámuel gróf könyvtárának örül elképzelt, s 1818-ban írt sorai akár órá is vonatkozhattak volna: „Nekem szívemen vagyok a’ Bthecam és meg-nyugtatásomat találok abban a’ reménységben, hogy Kglmed annal gondviselésében meg-felel bizodalmanak.”

Élete nem bővelkedett külső eseményekben: a Rómában filozófiát tanuló ösztöndíjas diák tanulmányait a háború szakította félbe, hazai teológiai, majd bölcsészeti tanulmányai végeztével lett a Teleki Téka könyvtárosa s páratlan filológiai, könyvészeti tudása, széleskörű nyelvismerete csakhamar a Téka legjobb ismerőjévé avatták. Tudós szenvedéllyel kutatta fel a könyvtár múltját, tárta fel kincseit, — egyre gyengülő egészséggel, de hallatlan akaraterővel dolgozva állította vissza a könyvtár eredeti rendjét, dolgozta fel értékeit. Utolsó munkáját, a könyvtár ősnyomtatvány katalógusának sajtó alá rendezését már nem fejezhette be. Tudása a könyvtár minden olvasójának, látogatójának rendelkezésére állt, segítőkészsége, igaz embersége még sokáig emlékezetes marad mindazok számára, akik ismerték. Nem hagyott hátra jelentős életművet, — az ő életműve a könyvtárba épült bele, a Teleki Tékába, melyet mint katona az őrhelyét, az utolsó pillanatig sem akart elhagyni. „Könyv volt élete, könyv volt erkölce, maga az egész ember könyv és élő Bibliotheca” — ezek a szavak búcsúztatták 1822-ben Teleki Sámuel s e szavakkal veszünk búcsút leghűségesebb könyvtárosától, Fikk Lászlótól is.